

The Study of the Comparison of the Stylistics of "Persons' Name" in the First Volumes of Beyhaphi and Jahangoshay -e- Jovini's History by using Statistical frequencies

Nahid Jafari*

Assistant professor of Persian Language and Literature, Islamshahr Branch, Islamic Azad University, Islamshahr, Iran, na_jafari@iiu.ac.ir

Vahid Mahdipour

M.A of Persian Language and Literature, office of culture and Islamic guidance, Tehran, Iran, vm88088@gmail.com

Abstract

Beyhaghi and Jahangosha Jovini's history are two completely different proeses that is, Morsel and technical prose. So far, various studies have been done on stylistics of these works, but unfortunately, there is limited evidence regarding the stylistic features of these two works. One of the most important goals of this research is to provide definitive documents and information with respect to the whole text. The purpose of the documents and definitive information is to provide statistical information and to identify each of the important features and elements that experts present on the basis of their view of the style of a work. The focus of this approach is on the information obtained from literary works and their analysis with advanced computer software; for this purpose, the first volumes of Beyhaghi and Jahangosha Jovini's history were chosen. Nouns in each work were extracted from both texts via using a computer. By examining the two texts, the differences and similarities of the effective features of each work regarding the names of individuals, according to the stylistic approach, were analyzed. Abolfazl Beyhaghi has benefited from the names of individuals because of his particular style and the attempt to document his writings; however, this difference is not only in the variety of names; it is also the in the number of repetitions of nouns. In the same way, in the history of Beyhaghi, the repetition of the names is more than the history of Jahangosha Jovini.

Keywords: Beyhaghi's History, Jahangoshay-e-Jovini's History, Style, Persons' Name, Statistics, Frequency

---

* Corresponding author

فصل نامه متن شناسی ادب فارسی (علمی- پژوهشی)

معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه اصفهان

سال پنجاه و چهارم، دوره جدید، سال دهم

شماره اول (پیاپی ۳۷)، بهار ۱۳۹۷، صص ۱۲۹-۱۴۳

بررسی و مقایسه سبک‌شناسی اسم‌های اشخاص در جلد‌های اول تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی با استفاده از بسامدهای آماری

ناهد جعفری* - وحید مهدی‌پور**

چکیده

نثر تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی از دو دوره کاملاً متفاوت، مرسل و فنی، است. تاکنون پژوهش‌های متنوعی درباره سبک‌شناسی بر روی این آثار انجام شده است؛ اما متأسفانه درباره ویژگی‌های سبکی این دو اثر، تنها شواهد محدودی بررسی می‌شود. از مهم‌ترین اهداف این پژوهش، تهیه اسناد و اطلاعات قطعی باتوجه به کل متن است؛ منظور از اسناد و اطلاعات قطعی، اطلاعات آماری و مشخص‌شده هر یک از ویژگی‌ها و عناصر مهمی است که صاحب‌نظران بر اساس آن نظر خود را درباره سبک یک اثر ارائه می‌کنند. تمرکز این روش بر اطلاعات به‌دست‌آمده از آثار ادبی و تحلیل آنها با نرم‌افزارهای پیشرفته رایانه‌ای است؛ به همین منظور جلد اول تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی انتخاب شد. اسم‌های موجود در هر اثر با استفاده از رایانه، از هر دو متن استخراج گردید. با بررسی هر دو متن تفاوت‌ها و شباهت‌های ویژگی‌های مؤثر هر اثر در زمینه اسم‌های اشخاص، باتوجه به رویکرد سبک‌شناسی، تحلیل شد. ابوالفضل بیهقی به سبب سبک خاص و تلاش برای مستندکردن نوشته‌هایش، بیش از جوینی از اسم‌های اشخاص بهره برده است؛ البته این تفاوت تنها در تنوع اسامی نیست؛ بلکه تفاوت اصلی در میزان تکرار اسم‌هاست؛ به‌گونه‌ای که در تاریخ بیهقی تکرار اسم بیش از تاریخ جهانگشای جوینی است.

کلیدواژه‌ها:

تاریخ بیهقی؛ تاریخ جهانگشای جوینی؛ سبک؛ اسم‌های اشخاص؛ آمار؛ بسامد

* استادیار زبان و ادبیات فارسی، واحد اسلامشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، اسلامشهر، ایران (نویسنده مسؤل) na_jafari@iiu.ac.ir

** کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی، استان تهران، vm88088@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۰/۲۸

تاریخ وصول: ۱۳۹۴/۱۲/۰۸

۱- مقدمه

این مقاله در میان پژوهش‌های مقایسه‌ای و در حوزه ادبیات، بی‌گمان یکی از دست‌آوردهای ویژه است که با آگاهی از تاریخ و تاریخ‌نگاری و ادوار نثر فارسی فراهم آمده است؛ افزون‌بر اینکه در تهیه این پژوهش از ابزارهای پیشرفته فناوری اطلاعات نیز بهره گرفته شد. به‌طورکلی این روش با تمرکز بر اطلاعات به‌دست‌آمده از آثار ادبی و تحلیل آنها با نرم‌افزارهای پیشرفته رایانه‌ای به انجام رسید.

تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی، دو اثر مهم در حوزه نثر ادبیات فارسی است. هدف اصلی این پژوهش بررسی مستند و علمی تفاوت‌ها و شباهت‌های این دو متن است که از دو دوره متفاوت نثر ادبی، مرسل و فنی، به یادگار مانده است.

۱-۱ پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متنوعی به روش‌های سنتی درباره سبک‌شناسی این دو اثر انجام شده است که بیشتر، نتایج آنها نیز همواره براساس گمان بوده است؛ برای مثال ملک‌الشعراى بهار برای نشان‌دادن میزان فراوانی استفاده از یک واژه یا نوعی از انواع واژه‌ها در یک اثر یا دوره ادبی، از اعداد تقریبی استفاده می‌کند؛ مثلاً برای بیان میزان استفاده از واژه‌های عربی در تاریخ جهانگشای جوینی می‌نویسد: «لغت تازی از صدی پنجاه تا صدی شصت و هفتاد در مجموع کتاب کمتر نیست و بسیاری لغات تازه تازی از روی تصنع و تکلف خاصه از راه موازنه و سجع و تجنیس بر لغات پیشینه افزوده است» (بهار، ۱۳۸۶، ج ۳: ۷۶).

بر اساس بررسی‌های صورت‌گرفته، هنوز پژوهشی مبتنی بر استفاده از ابزار فناوری اطلاعات و استفاده از امکانات رایانه‌ای برای سبک‌شناسی این دو اثر انجام نشده است. پیشتر مختار ابراهیمی در دو اثر خود، شعر زندانه و شرح آرزومندی، از آمار و بسامدگیری استفاده کرده است که البته موضوع آثار متفاوت از این پژوهش است. ادیبان و پژوهشگران حوزه ادبیات فارسی تأیید خواهند کرد که در بررسی آثار ادبی یکی از مشکل‌ترین بخش‌ها، بررسی یک یا چند اثر ادبی از نظر یک یا چند ویژگی یا عنصر خاص است؛ زمان طولانی فیش‌برداری، خطای انسانی که بی‌گمان اتفاق می‌افتد و هم‌چنین دسته‌بندی و جمع‌بندی نهایی، شاید سه مشکل اصلی در این زمینه باشد. در این مقاله سعی شده است که نتایج نهایی با تهیه آمار رایانه‌ای و با استفاده از نرم‌افزارهای تولید آمار مانند Exell و نرم‌افزار تحلیل متن مانند MAXQDA استخراج شود تا نتایج از روایی و اعتبار بسیار بالایی برخوردار باشد. با این روش به رویکرد جدیدی در عرصه بررسی سبک‌شناسی متون و بررسی تأثیر عناصر و ویژگی‌های مختلف مانند اوضاع اجتماعی و سبک شخصی ... در شکل‌گیری آثار با توجه به نمود آن در بسامدهای خاص، دست خواهیم یافت.

برای این پژوهش محدوده متنی خاصی از این دو کتاب در نظر گرفته شد؛ جلد اول تاریخ جهانگشای جوینی بر اساس تصحیح علامه محمد قزوینی و جلد اول تاریخ بیهقی بر اساس کتاب دیبای دیداری، متن کامل تاریخ بیهقی، با مقدمه و توضیحات و شرح مشکلات به کوشش محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی، بخش‌های پژوهش‌شده در این جستار است.

۲-۱ پرسش تحقیق

در تاریخ‌نگاری بیهقی و جوینی، ذکر اسم‌های افراد به علت‌های مختلفی انجام شده است؛ برای مثال در تاریخ بیهقی ذکر اسم‌های اشخاص با شیوه خاص نویسنده و هم‌چنین اصرار وی در بیان نام بازیگران هر حادثه، به یک ویژگی

سبکی و درخور توجه در تاریخ بیهقی تبدیل شده است؛ پرسش این پژوهش نیز در همین باره است؛ بنابراین سؤال‌های مهم این جستار عبارت است از اینکه بیهقی و جوینی هریک به چه مقدار از نام اشخاص بهره برده‌اند و در مقایسه فراوانی اسم‌ها در این دو اثر چه نتایجی حاصل می‌شود؟

۳-۱ فرضیه تحقیق

به نظر می‌رسد تعداد اسم‌های اشخاص و فراوانی استفاده از آنها، باتوجه به علاقه زیاد بیهقی در بیان نام افراد برای مستند کردن تاریخ خود، بیش از تاریخ جهانگشای جوینی است.

۴-۱ اهداف تحقیق

استخراج و طبقه‌بندی اطلاعات از مجموعه‌های ادبی، دشوار و دیرپاب است؛ اگر محقق بخواهد کل متن یک اثر ادبی را بکاود و درصد کاربرد عنصر خاصی مانند فراوانی اسم‌های اشخاص را با آمار بررسی کند، روش‌های موجود و استفاده از فیش‌برداری‌های سنتی بسیار دشوار و فرسایشی است؛ البته نتیجه به دست آمده از این روش‌ها، اطمینان از درستی نتایج را نیز می‌کاهد؛ به همین سبب این پژوهش به روشی جدید یا ایجاد چرخه‌ای از فعالیت‌های مربوط به تجزیه و تحلیل متون ادبی نیازمند بود. حوزه عمل این پژوهش بررسی بسامدهای آماری تاریخ جهانگشای جوینی و تاریخ بیهقی است؛ به همین سبب در این پژوهش تلاش می‌شود تا ضمن تهیه فراوانی، نمودارهای مقایسه‌ای نیز تهیه گردد. این روش بررسی تفاوت‌های سبکی براساس عنصر و ویژگی منظور پژوهشگر را آسان خواهد کرد.

۲- بحث و بررسی

۱-۲ نثر چیست؟

متون ادبی به دو شاخه نظم و نثر تقسیم شده است که البته برخی از پژوهشگران به این تقسیم‌بندی انتقاد کرده‌اند. نثر، کلامی ساده و روان است که با استفاده از واژه‌ها و لغات پی‌درپی برای بیان و انتقال مفاهیم به ساده‌ترین شکل ممکن استفاده می‌شود. بر اساس تقسیم‌بندی‌های انجام شده، نثر در قدیم به سه بخش مرسل، فنی و مسجع (موزون) تقسیم شده است؛ البته «نثر جامع‌الاطراف و معنی‌گرای برخی از پارسی‌نویسان سبک‌ساز و مکتب‌آفرین چون بیهقی، ابوالمعالی نصرالله و سعدی در طول قرن‌ها نفوذی ماندگار و مداوم داشته است» (رستگار فسایی، ۱۳۹۴: ۹).

۲-۲ سبک چیست؟

سبک درحقیقت روش و شکل خاص بیان نثر یا شعر نویسنده و شاعر است. «ادبای قرن اخیر سبک را مجازاً به معنی طرز خاصی از نظم یا نثر استعمال کرده‌اند و تقریباً آن را در برابر «Style» اروپاییان نهاده‌اند» (بهار، ۱۳۸۶، ج ۱: ۱۵)؛ پس سبک روش شاعر و نویسنده باتوجه به بازتاب‌های فرهنگی و اجتماعی و سیاسی و... است که البته جامعه نیز در ادراک و احساس او بسیار تأثیرگذار خواهد بود. مهم‌ترین نوع سبک‌های ادبی سبک‌های فردی و دوره‌ای و ادبی است.

۳-۲ نثر و سبک ابوالفضل بیهقی (تاریخ بیهقی)

باتوجه به شناخت حاصل از زندگی و محیط کار ابوالفضل بیهقی، می‌توان دریافت که «بیهقی علاوه بر تحصیل زبان و ادب فارسی و عربی، مدت ۱۹ سال در دستگاه غزنوی دبیری کرد و تحت نظر رئیس دیوان رسائل تنی چند از پادشاهان غزنوی، از جمله بونصر مشکان، تجربیاتی اندوخت و پرورش یافت» (خطیبی، ۱۳۴۹: ۲۱).

ویژگی‌های خاص ابوالفضل بیهقی در نگارش متن تاریخ بیهقی موجب شده است که سبک او از نوع فردی دانسته شود؛ اما باید به این موضوع نیز آگاه بود که وی بسیار از بونصر مشکان، استاد و راهنمای خود در دیوان رسائل غزنویان، تأثیر گرفته است؛ این تأثیر در متن و شیوه کار ابوالفضل بیهقی به راحتی تشخیص داده می‌شود؛ بنابراین «سبک بیهقی تقلیدی است از سبک نثر بونصرمشکان، چنان‌که در میان منشآت بونصر و شاگردش، هیچ‌گونه تفاوتی موجود نیست» (حسینی کازرونی، ۱۳۸۴: ۲۲).

نثر تاریخ بیهقی مرسل است. «نثر مرسل به معنی راست یا مستقیم است؛ نثری است ساده و روان و بسیار نزدیک به محاوره که خالی از هرگونه وزن، تکلف و صنایع لفظی و معنوی است و درحقیقت نثرنویسی با این نوع نثر آغاز می‌شود. در نثر مرسل وظیفه لغت، تنها بیان معنی است درحالی که معنی را کامل و تمام و رسا منتقل کند» (شمیسا، ۱۳۷۸: ۳۴). برخی از ویژگی‌هایی که برای نثر تاریخ بیهقی برشمرده‌اند، عبارت است از: اطناب؛ توصیف؛ استشهاد و تمثیل؛ تقلید از نثر تازی؛ حذف افعال به قرینه؛ حذف قسمتی از جمله؛ نوآوری در کاربرد افعال؛ ضمائر و جمع‌ها؛ لغات، افعال، امثال و اصطلاحات فارسی؛ استعمال لغات تازی و... درباره جذاب بودن سبک بیهقی باید به این نکته اشاره کرد که «کمتر کتابی است که بتواند با کهنگی زبان، این قدر برای خوانندگان خود جذبه داشته باشد» (همان: ۲۸).

۲-۴ نثر و سبک عطاءالملک جوینی (تاریخ جهانگشای جوینی)

سبک عطاءالملک جوینی از نوع ادبی است؛ چراکه او بسیار تحت تأثیر اوضاع اجتماعی و سیاسی و فرهنگی جامعه و شرایطی است که در آن زندگی می‌کرده است. این تأثیرها را به طور نمونه از تفاوت مقدار استفاده از نام و واژه‌های مربوط به ابزار جنگی و یا بیان اغراق آمیز وی در توصیف وضعیت لشکر چنگیز در حمله به بخارا می‌توان دید. گفتنی است که «اغراق از نیرومندترین عناصر القاء در اسلوب بیان هنری... است» (قاسم‌زاده، ۱۳۹۰: ۸۸). «... و لشکرها بر عدد مور و ملخ فزون بود و از حصر و احصاء بیرون. فوج فوج هریک چون دریای در موج می‌رسیدند و بر گرد شهر نزول می‌کرد» (جوینی، ۱۳۸۷: ۱۸۶).

صاحب‌نظران معتقدند «جهانگشا کتابی یک‌دست نیست و از این روی به پایه ترجمه یمینی و مرزبان‌نامه و تاج‌المآثر نمی‌رسد و به نثر عوفی شبیه است؛ اما صرف‌نظر از نقایصی که دارد، از نثر عوفی عالمانه‌تر و جزیل‌تر و محکم‌تر می‌باشد» (بهار، ۱۳۸۶، ج ۳: ۷۶).

«نثر فنی یا مصنوع، نثری را گویند که نویسنده در به‌کارگیری صنایع ادبی تعمد و اصرار دارد و مطلبی را که با کلمات ساده و متداول می‌توان بیان کرد، با جملاتی مملو از صنایع ادبی بیان می‌کند؛ ساده‌تر اینکه توجه نثر فنی به لفظ و آرایش کلام است. وصاف‌الحضره در تاریخ خود آشکارا اظهار می‌کند که «هدف او (نثر فنی) فقط انتقال پیام نیست؛ بلکه بیشتر درصدد هنرنمایی است و اگر می‌خواست تاریخ بنویسد پنج جلد کتاب خود را به مختصرترین وجهی می‌نوشت. کثرت لغات عربی، استفاده از آیات و احادیث، ضرب‌المثل و اشعار عربی، درآمیختگی نظم و نثر و اطناب از ویژگی‌های نثر فنی است» (تفضیلی، ۱۳۷۶: ۹۲).

نثر جوینی در تاریخ جهانگشا هم ایجاز دارد و هم اطناب؛ گاهی آن‌قدر کوتاه و به قولی موجز می‌نویسد که مخاطب به‌سختی مضمون را درمی‌یابد و گاهی نیز از مترادف‌ها بسیار استفاده می‌کند و مطلب را طولانی می‌کند؛ خلاصه آنکه نثر تاریخ جهانگشای جوینی به سبب‌های مختلفی نوسان دارد؛ برخی صاحب‌نظران با استناد به نوشته خود جوینی علت

این موضوع را اشتغال و فرصت کافی نداشتن او می‌دانند؛ وی در دیباچه تاریخ خود می‌نویسد: «از خداوندان فضل و افضال - که عین‌الکمال از ساحت جلال ایشان دور باد و مبانی مکارم و معالی به وجود ایشان معمور - سزد که بر رکاکت و قصور الفاظ و عبارت از راه کرم ذیل عفو و اقلت پوشانند؛ چه مدت ده سال می‌شود که پای در راه اغتراب نهاده است و از تحصیل اجتناب نموده و اوراق علوم نسج علیه العنکبوت شده و نقوش آن از صحیفه خاطر محو گشته...» (جوینی، ۱۳۸۷: ۱۱۷).

۲-۵ تاریخ‌نگاری و اسامی اشخاص

«تاریخ را در لغت وقت چیزی پدیدکردن، تعیین کردن مدتی را از ابتدای امری عظیم، قدیم و مشهور تا ظهور امر ثانی که عقب اوست، رقمی که زمان را نماید، زمان وقوع واقعه‌ای، سرگذشت یا سلسله اعمال و وقایع و حوادث قابل ذکر که به ترتیب از منته تنظیم شده باشد» (معین، ۱۳۸۲، ذیل تاریخ).

«تاریخ از نظر لغوی به معنای آگاهی از وقت است» (روزنتال، ۱۳۸۶: ۸۱) و خلاصه آنکه «تاریخ در لغت به معنای تعیین زمان رویدادهاست؛ این واژه در عربی، فارسی و ترکی با مفاهیم متعدد به کار می‌رود؛ در قرآن کریم و احادیث، واژه تاریخ به کار نرفته است» (ناجی، ۱۳۸۹: ۳). در تعریفی دقیق‌تر می‌توان گفت «تاریخ چیزی جز سند و مدرک نیست» (بیات، ۱۳۷۷: ۱)؛ اسناد نیز به دو نوع کلی تقسیم می‌شوند: مدارک مادی و مدارک معنوی. مدارک مادی، ابنیه و اشیاء و دیگر آثار ساخته شده در جوامع بشری است که تاریخ‌نگار می‌تواند از آن استفاده کند. مدارک معنوی، کتاب‌ها و آثار هنری و روایاتی است که به صورت سینه‌به‌سینه نقل شده است؛ خاطراتی که از حوادث در ذهن‌ها باقی مانده است. ابوالفضل بیهقی درباره اسناد خود می‌گوید: «من که این تاریخ پیش گرفته‌ام التزام این قدر بکرده‌ام تا آنچه نویسم یا از معاینه من است یا از سماع درست از مردی ثقه» (بیهقی، ۱۳۸۳: ۱۱۰۰). بیشترین اخباری که بیهقی از دیگری نقل می‌کند به بونصرمشکان مربوط است؛ «وی در درجه اول از استادش، ابونصر مشکان که مدت نوزده سال در دیوان رسالت زیر نظر او به خدمت دیوانی اشتغال داشته، اخباری نقل کرده است. با بررسی مقایسه‌ای بیشترین نقل قول بیهقی از استادش بوده است که او را با نام‌های خواجه بونصر، استادم و بونصر مشکان در هجده مورد ذکر کرده است» (خاتمی، ۱۳۷۴: ۱۳۳).

تاریخ‌نگاری بیهقی شیوه خاصی دارد. او به برخی از زوایای تاریخ توجه می‌کند که نویسندگان دیگر از آن غافل هستند. بیهقی تلاش کرده است تا شیوه‌ای جدید از تاریخ‌نگاری ایجاد کند: «اما غرض من آن است که تاریخ‌پایه‌ایی بنویسم و بنایی بزرگ افراشته گردانم؛ چنان‌که ذکر آن تا آخر روزگار باقی ماند و توفیق اتمام آن از حضرت صمدیت خواهم» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۱۶۹).

درهرحال «تاریخ نویسی هنر است؛ شمی و استعدادی لازم دارد تا کسی بتواند از مواد خام، نسجی لطیف و فریبا فراهم آورد. بیهقی از این موهبت به حد اعلی برخوردار بوده و هنر تاریخ‌نویسی را به اوج رسانیده است» (بینش، ۱۳۴۹: ۹۱).

استفاده از اسم اشخاص در تاریخ‌نگاری موجب مستندشدن تاریخ می‌گردد؛ هم‌چنین افزون‌بر معرفی اشخاص و زندگی آنها، به گفته‌ها و اعمال این اشخاص نیز استناد می‌شود؛ پس افزونی کاربرد اسامی در یک کتاب و نوشته تاریخی نشان‌دهنده توجه نگارنده به موثق‌بودن تاریخ و رعایت اصول تاریخ‌نگاری است. بیان اسم افراد با بسامدهای

مختلف نشان‌دهنده میزان تأثیرگذاری آنها در واقع‌های است که نویسنده روایت می‌کند. نویسنده به روش‌های مختلف اسم‌ها را به متن وارد می‌کند. در بررسی دو کتاب *تاریخ جهانگشای جوینی* و *تاریخ بیهقی* این روش‌ها را در چهار بخش کلی می‌توان تقسیم کرد:

الف) گاهی نویسنده با بیان اسم فردی و با شخصیت‌پردازی و ایجاد شناخت مناسب، او را به خواننده معرفی می‌کند. این شیوه بیشتر درباره شخصیت‌هایی است که با آنها بسیار سروکار دارد و یا موضوع اصلی وقایع هستند.

ب) نویسنده در نمونه‌هایی اسم فردی را ذکر می‌کند و توضیح مختصری درباره او می‌دهد. وقایع مربوط به این افراد پیوند مشخص و آشکاری با اشخاصی دارد که اسامی آنها به روش بخش الف بیان شده است.

ج) برخی اسم‌ها به اشخاصی مربوط می‌شود که افزون بر نام آنها، اطلاعات بسیار مختصری نیز درباره آنان بیان می‌شود؛ مثلاً *بیهقی* برای معرفی شخصی به نام حسن می‌نویسد: «حسن، پسر امیر فریغون، امیر گوزگانان...» (*بیهقی*، ۱۳۹۰: ۱۵۸).

د) گاهی جوینی و *بیهقی* نام افرادی را بیان می‌کنند که خواننده هیچ شناخت قبلی از آنها ندارد و اطلاعات خوانندگان از این افراد به حوادث بعدی مربوط می‌شود؛ یعنی از جایی که نام آنها برده می‌شود.

۶-۲ تنوع اسم برای یک شخص

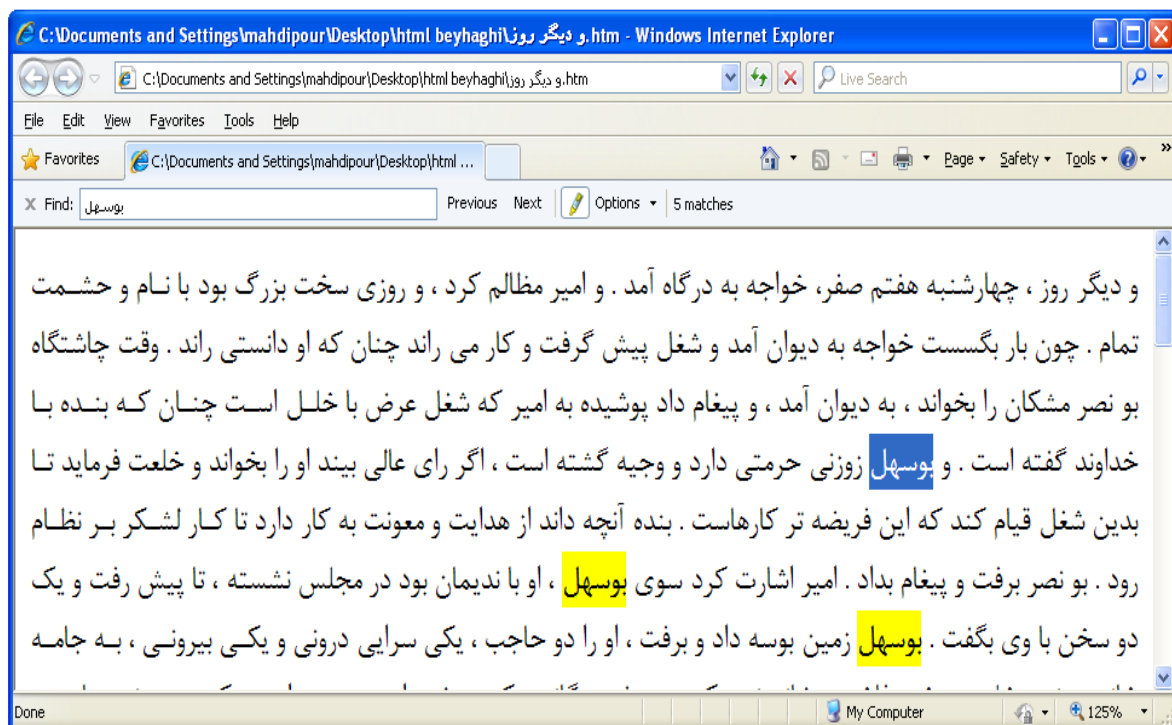
ابوالفضل *بیهقی* و *عطاءملک جوینی* اسم‌های افراد را به صورت‌های متفاوتی بیان کرده‌اند و به همین سبب استخراج آمار اسامی و طبقه‌بندی آنها دشوارتر می‌شود؛ البته این تغییر و تنوع در *تاریخ بیهقی* بیشتر است؛ برای نمونه *بیهقی* برای نام *آسیغتگین غازی* از یازده ترکیب مختلف استفاده می‌کند. او برای اشاره به این شخصیت، نام او را با جابه‌جایی و یا با کاستن بخشی از نام یا القاب ذکر می‌کند: *آسیغتگین غازی*، *آسیغتگین حاجب*، *غازی حاجب*، *غازی حاجب سپاه‌سالار*، *سپاه‌سالار غازی*، *حاجب غازی سپاه‌سالار*، *غازی*، *حاجب غازی*، *غازی سپاه‌سالار*، *غازی سپاه‌سالار خراسان*، *سپاه‌سالار خراسان*؛ البته *بیهقی* از مجموع ۹۵ باری که *آسیغتگین غازی* را معرفی می‌کند، بیش از ۶۱ بار از کلمه *غازی* بهره جسته است و این مقدار تکرار بیش از ۶۴ درصد مجموع تکرار اسامی برای این نام است.

عطاءملک جوینی در *تاریخ جهانگشای جوینی*، در بخش مربوط به «ذکر امام شهید علاءالدین محمد الختنی» از این شخص با سه نام و لقب مختلف نام می‌برد: *علاءالدین محمد الختنی*، *امام محمدی*، *امام سعید*؛ به همین سبب استخراج و تجزیه و تحلیل آمار اسامی اشخاص بسیار سخت می‌شود. استفاده از روش‌های سنتی مانند فیش‌برداری نیز موجب طولانی‌شدن و افزایش خطا در نتایج خواهد شد. بنابراین برای دست‌یابی به آمار مطمئن و درست، از نرم‌افزارهای مختلف رایانه‌ای استفاده شد. برای استخراج آمار اسامی اشخاص، ابتدا متن کتاب‌های منظور با فرمت docx، یک فرمت برای اطلاعات متنی و با استاندارد پس از سال ۲۰۰۷ میلادی، به رایانه وارد شد و سپس برای استفاده از موتور جستجوی نرم‌افزار internet explorer این اطلاعات به فرمت Html تبدیل شدند و به جستجوی هدفمند پرداختیم. به این شکل از توانایی بسیار مناسب نرم‌افزار به‌طور مطلوبی بهره گرفته شد. سیستم جستجوی این نرم‌افزار به‌شکلی است که با نوشتن واژه‌ای در قسمت جستجو، همه واژه‌های متناظر با آن، در یک لحظه، با تغییر رنگ شناسایی می‌شود و به نمایش گذاشته می‌شود. برای جلوگیری از خطا و هم‌چنین پیروی از بخش‌بندی کتاب‌های منظور براساس فهرست آنها، این دو اثر بخش‌بندی شد و به فرمت html تبدیل گردید تا کاربر و پژوهش‌گر با مطالعه بخش‌های کوتاه، بی‌درنگ با

مشاهده‌ی واژه‌ای که جزء موضوعات جستجوی اوست، آن را در بخش جستجو ثبت و شمارش کند. همان‌طور که در تصویر الف مشاهده می‌کنید، در بخش جستجو (find) واژه بوسهل نوشته شده است که به تغییر رنگ بخش‌های متناظر متن با این واژه انجامیده است.

تصویر الف

پس از این مرحله، اطلاعات استخراج‌شده با نرم افزار Excel طبقه‌بندی شد.

۷-۲ اسامی اشخاص در تاریخ جهانگشای جوینی

عطاء‌الملک جوینی در تاریخ جهانگشا اسم‌های متنوعی را ذکر کرده است؛ این اسم‌ها فقط گاهی با توضیح نگارنده آورده شده است. در نمونه‌های بسیار اندکی این توضیحات را در جایگاه شخصیت‌پردازی می‌توان به شمار آورد؛ اما بیشتر اسم‌ها بدون اطلاعات کافی از صاحب نام و با تکرار کمتری بیان شده است؛ برای مثال جوینی درباره یکی از شخصیت‌های تاریخ خود اطلاعات مفصلی ارائه می‌کند؛ او درباره شخصیت چنگیزخان [«چنگیز که اصل اسم مغولی او تموچین است در حدود سال ۵۴۹ هجری در مغولستان تولد یافته و پدرش یسوکای بهادر رئیس و خان قبیله قایت از قبایل مغول بوده است» (اقبال‌آشتیانی، ۱۳۸۹: ۲۹)]. جوینی اطلاعات بسیاری از گذشته چنگیزخان ارائه می‌کند و خواننده با شناخت مناسبی از شخصیت منظور نگارنده، بخش‌های دیگر کتاب و مرتبط با چنگیزخان را مطالعه می‌کند.

۱-۷-۲ بررسی آماری اسم‌ها در تاریخ جهانگشای جوینی

با بررسی جلد اول تاریخ جهانگشای جوینی می‌توان دریافت که این بخش از مجموعه سه جلدی، اسم‌های متنوعی از افراد مختلف را دربر گرفته است. در مجموع، نام ۲۸۷ نفر در جلد اول این اثر آمده است که بیشتر این اسم‌ها کم‌تکرار و بخش اندکی از آن پرتکرار است؛ البته بخش بسیار محدودتری از اسم‌ها نیز فراوانی بسیار بیشتری نسبت به بقیه اسم‌ها دارد. بر اساس این اطلاعات، اسامی اشخاص در تاریخ جهانگشای جوینی به سه بخش کلی تقسیم می‌شود:

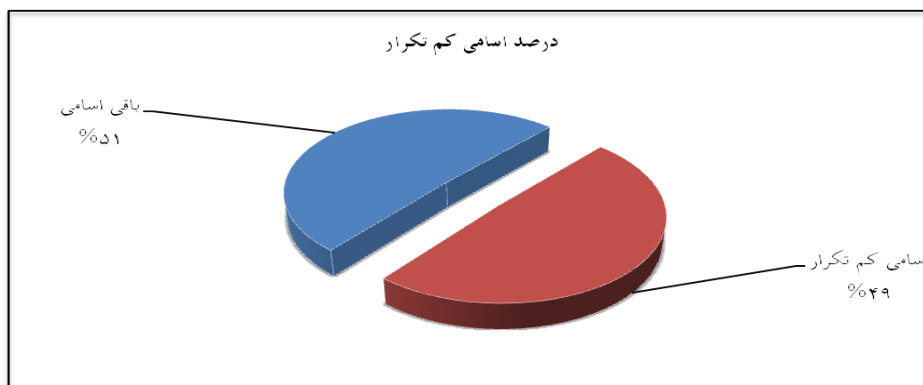

- الف) اسم‌های اشخاصی که کم‌تکرار است؛
 ب) اسم‌های اشخاصی که پرتکرارتر است؛
 ج) سه نامی که بیشتر از همه تکرار شده است.

۲-۷-۱-۱ اسم‌های کم‌تکرار

نام ۲۸۷ نفر در جلد اول تاریخ جهانگشا ذکر شده است. از این میان، برخی اسم‌ها بسیار محدود و سطح تکرار آن اندک است. ۱۵۶ نام از مجموع کل نام‌ها فقط یک‌بار نوشته شده است؛ به همین ترتیب ۴۶ نام فقط دو بار و ۲۷ نام دیگر فقط سه بار مشاهده می‌شود؛ بقیه اسم‌های این بخش نیز از چهار تا ده بار تکرار شده است. بر اساس نمودار زیر این اسم‌های کم‌تکرار ۴۹ درصد کل اسم‌های ثبت‌شده در جلد اول تاریخ جهانگشا را تشکیل می‌دهد.

نمودار ۱

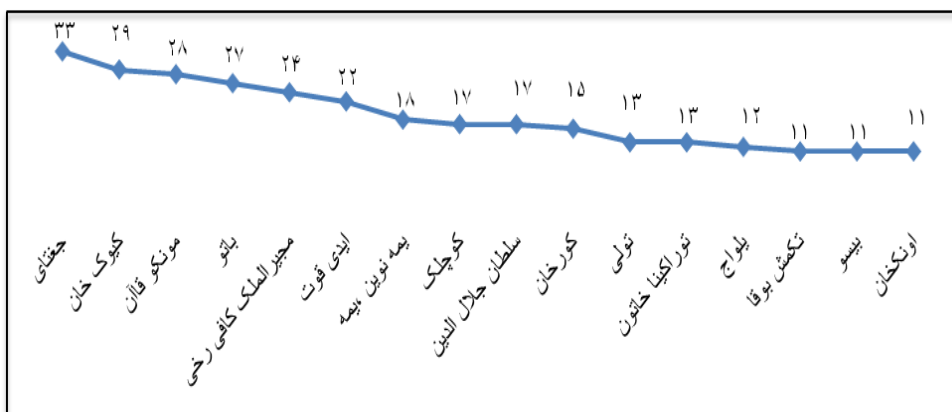

جمع کل اسم‌های کم‌تکرار ۵۶۷ نام است که یک تا ده بار تکرار شده است؛ یعنی ۱۵۶ نام این بخش با در نظر گرفتن تکرار، این میزان ثبت را به خود اختصاص داده است.

۲-۷-۱-۲ اسم‌ها با تکرار متوسط

بخش دوم از انواع اسم‌های تاریخ جهانگشا، نام اشخاصی است که ۱۱ مرتبه و بیش از آن تکرار شده است. این اسم‌ها شامل نام ۱۶ نفر از بین ۲۸۷ نفری است که در این کتاب ثبت شده است. اسم‌ها با تکرار متوسط شامل نام‌هایی است که در نمودار، با اختلاف متناسب، با شیب ملایمی از نظر اختلاف تعداد تکرار نشان داده می‌شود؛ وجود این شیب ملایم در استفاده از نام‌های مربوطه بخش اسمی با تکرار متوسط در نمودار زیر مشاهده می‌شود.

نمودار ۲

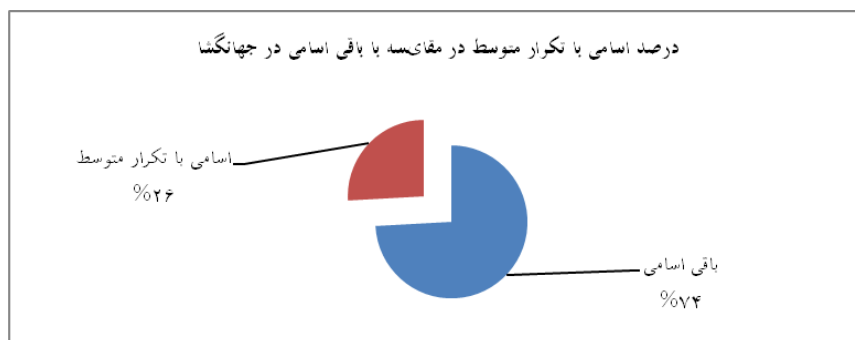
اسم‌ها با تکرار متوسط در جدول زیر نمایش داده شده است.

جدول ۱

ردیف	نام	تعداد تکرار
۱	جغتای	۳۳
۲	کیوک‌خان، کیوک	۲۹
۳	مونکوقآن، منکوقآن، منکو...	۲۸
۴	باتو	۲۶
۵	مجیرالملک کافی رخی، مجیرالملک کافی عمر رخی، مجیرالملک شرف‌الدین مظفر، مجیرالملک	۲۴
۶	ایدی قوت	۲۲
۷	یمه نوین، یمه	۱۸
۸	کوچک	۱۷
۹	سلطان جلال‌الدین	۱۷
۱۰	کورخان	۱۶
۱۱	تولی	۱۳
۱۲	توراکینا، تورکینا	۱۳
۱۳	یلواج (صاحب یلواج)	۱۲
۱۴	تکمش‌بوقا، تکمش‌نام، تکمش	۱۱
۱۵	بیسو	۱۱
۱۶	اونکخان، اونکخان	۱۱

اختلاف میزان تکرار در این اسم‌ها برای کمترین تکرار و بیشترین تکرار (۱۱ و ۳۳ مرتبه) سه برابر است؛ اما در بخش سوم، ۳ نام با اختلاف تکرار بیشتری نسبت به بخش دوم تکرار شده است که به آن پرداخته خواهد شد. جمع کل این اسم‌ها با در نظر گرفتن تکرار ۳۰۱ است که ۲۶ درصد کل اسامی ذکر شده را شامل می‌شود. در نمودار زیر فراوانی اسم‌ها با تکرار متوسط در مقایسه با کل اسامی نشان داده شده است.

نمودار ۳

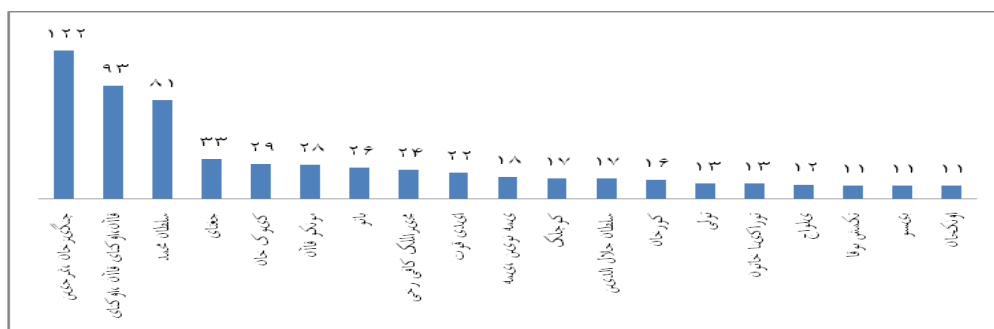

۲-۷-۱-۳ اسم‌های پرتکرار

اسم‌های پرتکرار در تاریخ جهانگشای جوینی به نام‌های سه نفر مربوط است که میزان بسامد آنها با همه اسم‌ها متفاوت و بسیار بالاتر است؛ اسم‌های این سه نفر عبارت است از:

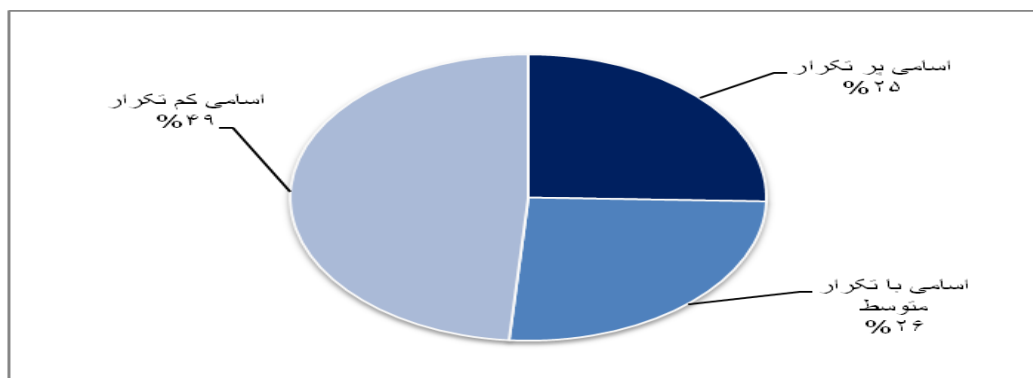
الف) چنگیزخان؛ این نام ۱۲۲ بار در جهانگشای جوینی تکرار شده است؛
 ب) قآن؛ نام اوکتای، پسر چنگیزخان، با اشکال مختلف (اوکتای قآن، قآن، اوکتای و...) ۹۳ بار تکرار شده است؛
 ج) سلطان محمد؛ این نام با تغییرات در شکل نام محمد، سلطان محمد و... ۸۱ بار ثبت شده است.
 بر همین اساس این اسم‌های پرتکرار نسبت به بقیه اسامی، کاربرد و پراکندگی بیشتری در کل متن تاریخ جهانگشای جوینی دارد. در نمودار زیر تفاوت فراوانی استفاده از این ۳ نام با ۱۶ نام پرتکرار مشاهده می‌شود.

نمودار ۴

همان‌طور که در نمودار بالا، مشاهده می‌شود، در استفاده از ۱۶ نام پرکاربرد از اسم‌ها، ۱۱ بار تکرار تا ۳۳ بار تکرار، اختلاف زیادی وجود ندارد؛ اما فراوانی سه نام پرکاربرد، اختلاف درخور توجهی با بقیه اسم‌ها دارد. اسامی اشخاصی هم که ۱ تا ۱۰ بار ثبت شده است، مانند ۱۶ نام پرکاربرد، با شیب ملایمی نوسان دارد. ۳ نام پرکاربرد نیز در مجموع ۲۹۶ بار تکرار شده است که ۲۵ درصد از مجموع کل اسامی ثبت‌شده و تکرارها را به خود اختصاص داده است. نمودار زیر درصد استفاده از هر یک از انواع سه‌گانه اسامی در جهانگشای جوینی را نشان می‌دهد.

نمودار ۵

۲-۷-۲ مقایسه کلی اسم‌های تاریخ جهانگشای جوینی

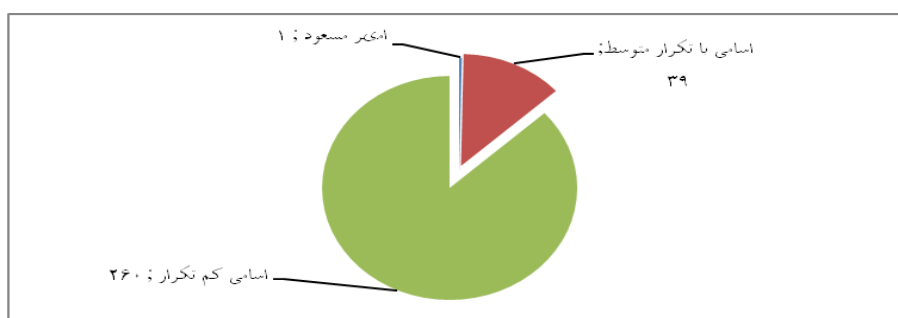
در مجموع، ۲۸۷ نام اشخاص مختلف از جلد اول جهانگشای جوینی استخراج شد. تعداد تکرار و درصد اسامی با در نظر گرفتن بسامد آنها، کم‌تکرار و تکرار متوسط و پرتکرار، هم‌چنین با توجه به تعداد عنوان‌ها، به شرح زیر است:
 الف) اسم‌های کم‌تکرار با ۲۶۸ عنوان و ۵۶۷ بار تکرار، ۴۹ درصد مجموع اسامی را تشکیل می‌دهد؛
 ب) اسم‌های با تکرار متوسط با ۱۶ عنوان و ۳۰۱ بار تکرار، ۲۶ درصد از مجموع اسامی است؛
 ج) اسم‌های پرتکرار که به ۳ نام مربوط می‌شود و با ۲۹۶ بار تکرار، ۲۵ درصد از کل اسامی جهانگشای جوینی را دربرمی‌گیرد.

۸-۲ اسم‌های اشخاص در تاریخ بیهقی

اسم‌های بسیاری در تاریخ بیهقی استفاده شده است که هم از نظر انواع اسم و هم از نظر تعداد تکرار برای هر نام درخور توجه است. بیهقی در جلد اول اثرش از ۳۰۰ نفر نام می‌برد که ۱۲۹ عدد آن فقط یک بار ثبت شده است و به ترتیب، ۵۱ نام دو بار، ۲۲ نام سه بار و ۱۹ نام چهار مرتبه تکرار شده است؛ بنابراین اگر اسم‌ها همانند تقسیم‌بندی تاریخ جهانگشای جوینی بررسی شود، اسامی تاریخ بیهقی به سه بخش تقسیم می‌شود؛ البته یک تفاوت مشاهده خواهد شد و آن هم فراوانی بسیار ذکر نام امیر مسعود خواهد بود؛ بنابراین اگر اسم‌های موجود در تاریخ بیهقی به سه بخش تقسیم شود، آنها را به این صورت می‌توان نام‌گذاری کرد: الف) اسم‌های کم‌تکرار؛ ب) اسم‌های با تکرار متوسط؛ ج) نام امیر مسعود.

بخش سوم این تقسیم‌بندی به سبب اختلاف بسیار تکرار نام امیر مسعود با بقیه نام‌ها انتخاب شده است. بیهقی در باقی مانده جلد پنجم و ششم تاریخ بیهقی با تنوع مختلف و تکرار بسیار از امیر مسعود نام می‌برد. نمودار زیر تنوع استفاده از نام‌ها را بر اساس تقسیم‌بندی بالا در تاریخ بیهقی نشان می‌دهد.

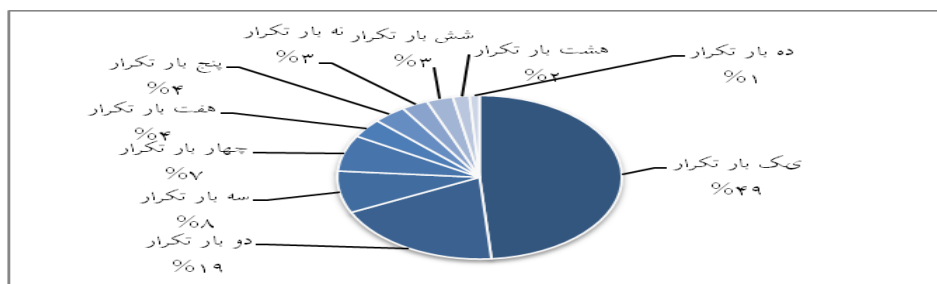
نمودار ۶

۸-۲-۱ اسم‌های کم‌تکرار

۲۶۰ نام در باقی مانده جلد پنجم و تمام جلد ششم تاریخ بیهقی، کمتر از ۱۰ بار تکرار می‌شود؛ این اسامی در مجموع ۶۳۸ بار تکرار شده است و این ۲۶ نام، با در نظر گرفتن تکرار، بیش از ۸۷ درصد انواع اسم‌ها را در تاریخ بیهقی تشکیل می‌دهد. در نمودار زیر ترکیب اسم‌های کم‌تکرار در تاریخ بیهقی به درصد نمایش داده شده است؛ بیش از سه‌چهارم این اسم‌ها، نام‌های یک بار تکرار تا چهار بار تکرار مربوط است.

نمودار ۷

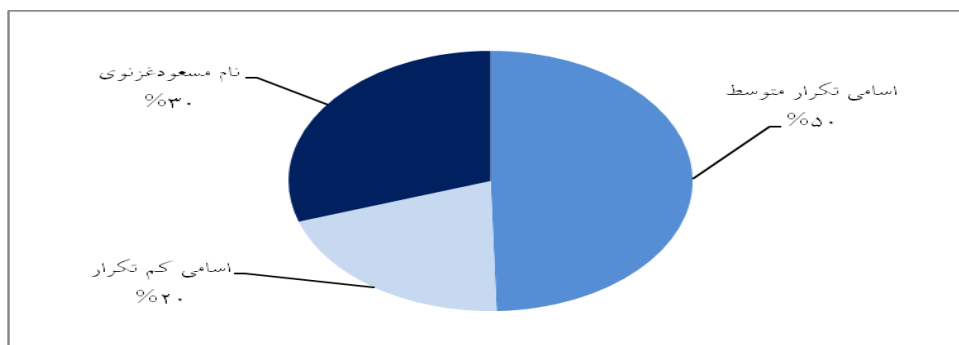

در ابتدای اسم‌ها اشاره شد که در تاریخ بیهقی استفاده از ترکیب‌های مختلف نام یک شخصیت، بسیار است. بیهقی برای بیشتر شخصیت‌های تاریخ خود، به‌ویژه افرادی که در سیر زمانی طولانی‌تری از حوادث حضور دارند، نام‌های ترکیب‌شده با القاب متفاوتی را ثبت کرده است. او به‌جز نام آسیغتگین غازی که به آن اشاره شد، برای نام برخی از اسم‌ها و شخصیت‌های دیگر را نیز با تکرار و استفاده از ترکیب‌های مختلف ثبت کرده است؛ از جمله این افراد به امیر مسعود بن محمود، محمود بن سبکتگین، بونصر مشکان، احمد بن حسن میمندی، محمد بن محمود، بوبکر حصیری، علی قریب و ... می‌توان اشاره کرد.

اشکالی ممکن است به شمارش اسم‌های مربوطه مسعود غزنوی وارد شود و آن چرایی جمع‌بستن واژه‌های امیر، سلطان، امیرشهد و امیر شهاب‌الدوله است. توضیحاتی درباره شیوه استفاده بیهقی از اسامی ارائه شد؛ با این توضیحات گمان آنکه بیهقی فقط از القاب استفاده کرده باشد، بسیار ضعیف است؛ او در شیوه نویسنده‌گی خود، هم‌چنین در برخی از شواهدی که ذکر شد، به ترکیب و نحوه چینش اجزای نام شخصیت‌ها دست می‌برد و آن را کم و زیاد می‌کند. با همه این توضیحات، با کاستن اسم‌هایی که ممکن است به آنها اشکال وارد شود، باز هم نام مسعود بن محمود با ۹۳۹ تکرار، با توجه به نام‌هایی که در ترکیب آنها «مسعود» وجود دارد، بیشترین نام استفاده‌شده در تاریخ بیهقی است و اختلاف بسیاری با نام بعدی یعنی محمود غزنوی دارد. این نام، مسعود غزنوی، با ۹۳۹ بار تکرار، به‌تنهایی ۳۰ درصد کل اسامی تاریخ بیهقی را شامل می‌شود؛ این میزان، تکرار یک نام در تاریخ بیهقی بسیار درخور توجه است. نمودار ۱۰ نشان می‌دهد که اسم‌های کم‌تکرار و اسم‌های با تکرار متوسط و نام مسعود غزنوی در مجموع و با تکرار، چند درصد اسم‌های نوشته‌شده در تاریخ بیهقی را تشکیل می‌دهد.

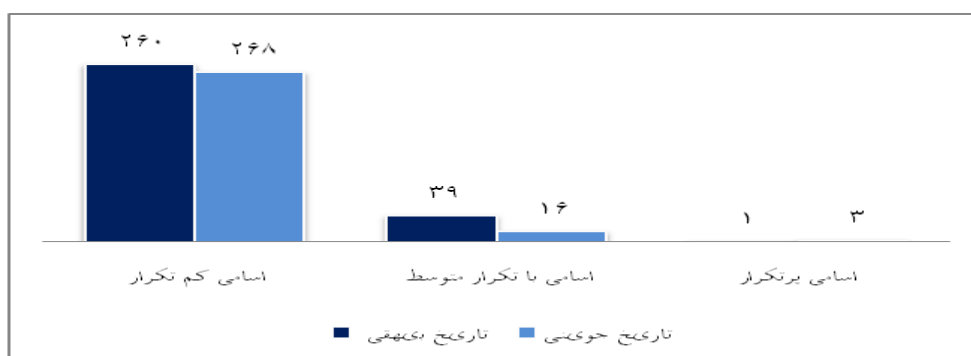
نمودار ۱۰

۹-۲ مقایسه بسامدهای آماری اسامی اشخاص در تاریخ جهانگشای جوینی با تاریخ بیهقی

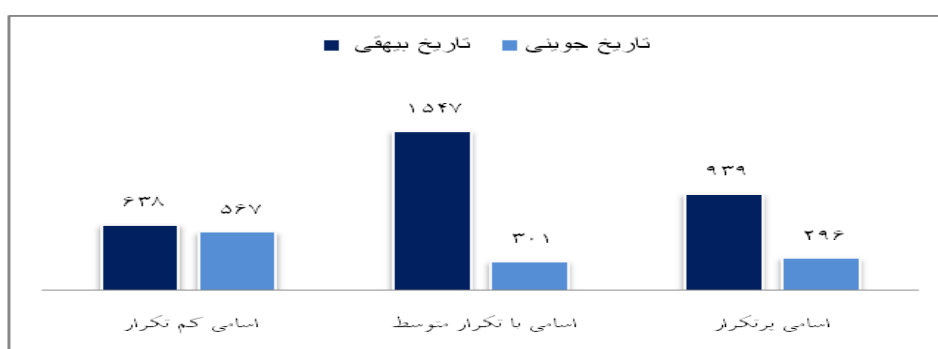
باتوجه به اطلاعات ارائه‌شده مشخص شد که عطاء‌ملک جوینی در جلد اول تاریخ جهانگشا نام ۲۸۶ نفر را ثبت کرده است. در بررسی فصل ششم و باقی‌مانده فصل پنجم تاریخ بیهقی نیز نام ۳۰۰ نفر نوشته شده است و در مقایسه تعداد نام موجود در این دو اثر می‌توان دریافت اختلاف بسیاری بین آنها وجود ندارد. این موضوع حتی در ترکیب انواع نام‌ها نیز مشاهده می‌شود؛ به‌گونه‌ای که اختلاف بسیاری بین انواع اسامی، از نظر کم‌تکرار و تکرار متوسط و پرتکرار، در این دو کتاب مشاهده نمی‌شود. نمودار زیر شیوه کاربرد انواع اسم‌ها را در تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی نشان می‌دهد.

نمودار ۱۱

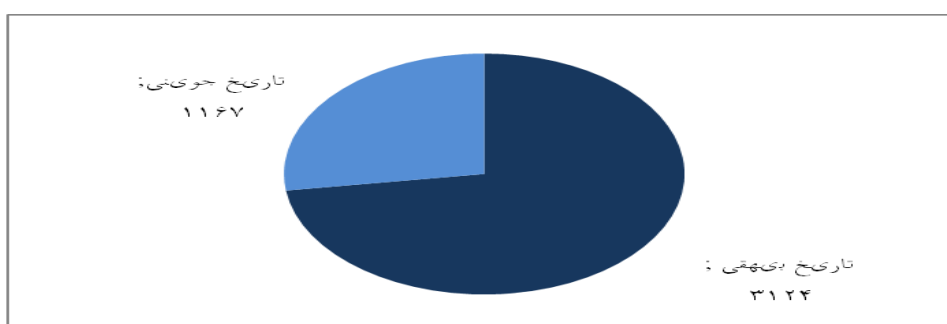
البته ترکیب استفاده از اسم‌ها در این دو اثر کمی متفاوت است؛ در تاریخ جهانگشای جوینی کاربرد اسم‌های کم‌تکرار بسیار است؛ به گونه‌ای که نزدیک به نیمی از کل اسامی تاریخ جهانگشای جوینی، با در نظر گرفتن تکرار آنها، از این نوع است؛ اما در تاریخ بیهقی بیشتر اسم‌ها تکرار متوسطی دارد و نیمی از اسامی را همین اسم‌های با تکرار متوسط تشکیل می‌دهد. نمودار زیر اختلاف میزان کاربرد اسامی، با در نظر گرفتن تکرار نام‌ها، در دو کتاب نشان داده شده است.

نمودار ۱۲

با همه این توضیحات میزان استفاده از اسامی در تاریخ جهانگشای جوینی و تاریخ بیهقی به صورت محسوسی مشاهده می‌شود. ابوالفضل بیهقی تمایل بیشتری برای ذکر نام اشخاص دارد و این موضوع با ثبت نام افراد در ۳۱۲۴ بار و با در نظر گرفتن تکرار اسامی در مقابل ثبت اسم ۱۱۶۷ نفر در تاریخ جهانگشای جوینی مشخص است. نمودار زیر این اختلاف در کاربرد اسامی را در دو کتاب نشان می‌دهد.

نمودار ۱۳

۳- نتیجه‌گیری

تعداد اسم‌های اشخاص و فراوانی استفاده از آنها، با توجه به علاقه بسیار ابوالفضل بیهقی در بیان نام افراد برای مستند کردن تاریخ خود، بیش از تاریخ جهانگشای جوینی است. در تاریخ بیهقی از ۳۰۰ نفر و در تاریخ جهانگشای جوینی از ۲۸۷ فرد نام برده شده است. اختلاف اسم‌ها در دو کتاب فقط ۱۴ نام است؛ اما تکرار آنها درخور توجه است و با اختلاف بسیاری همراه است. عطاء ملک جوینی در تاریخ جهانگشا در مجموع ۱۱۶۷ بار، اسامی ۲۸۷ نفر ثبت شده در کتاب خود را تکرار می‌کند؛ اما ابوالفضل بیهقی ۳۱۲۴ مرتبه، نام ۳۰۰ شخصیت کتاب خود را تکرار کرده است؛ بنابراین در تاریخ بیهقی تکرار اسم‌ها سه برابر تاریخ جهانگشای جوینی است. البته تکرار اسامی افراد با بسامدهای مختلف، نشان‌دهنده میزان تأثیرگذاری آنها در واقعه‌ای است که نویسنده راوی آن است و بی‌شک به زندگی و گفته‌ها و اعمال این اشخاص استناد داده می‌شود؛ این موضوع نیز نشان‌دهنده توجه نگارنده به موثق بودن تاریخ و رعایت اصول تاریخ‌نگاری است.

منابع

- ۱- اقبال آشتیانی، عباس (۱۳۸۹). تاریخ مغول، تهران: نگاه، چاپ دوم.
- ۲- بهار، محمد تقی (۱۳۸۶). سبک‌شناسی (ج ۱ و ۳)، تهران: زوار، چاپ سوم.
- ۳- بیات، عزیزاله (۱۳۷۷). شناسایی منابع و مآخذ، تهران: امیرکبیر.
- ۴- بینش، تقی (۱۳۴۹). «روش علمی در کتاب تاریخ بیهقی»، یادنامه ابوالفضل بیهقی، مجموعه سخنرانی‌های بزرگداشت ابوالفضل بیهقی، مشهد: دانشگاه مشهد (دانشکده ادبیات و علوم انسانی)، ۱۰۲ - ۹۱.
- ۵- بیهقی، ابوالفضل (۱۳۹۰). دیبای دیداری (متن کامل تاریخ بیهقی)، به کوشش محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی، تهران: سخن.
- ۶- ----- (۱۳۸۳). تاریخ بیهقی، تصحیح علی‌اکبر فیاض، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، چاپ سوم.
- ۷- تفضلی، احمد (۱۳۷۶). تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام، تهران: سخن، چاپ دوم.
- ۸- جوینی، عطاء ملک (۱۳۸۷). تاریخ جهانگشای جوینی، تصحیح محمد قزوینی، تهران: هرمس، چاپ ششم.
- ۹- حسینی کازرونی، احمد (۱۳۸۴). فرهنگ تاریخ بیهقی، تهران: پایا، چاپ دوم.
- ۱۰- خاتمی، احمد (۱۳۷۴). پژوهشی در نثر و نظم دوره بازگشت ادبی، تهران: زوار.
- ۱۱- خطیبی، حسین (۱۳۴۹). فن نثر در ادب فارسی، تهران: زوار.
- ۱۲- رستگار فسایی، منصور (۱۳۹۴). انواع نثر فارسی، تهران: سمت، چاپ پنجم.
- ۱۳- روزنتال، فرانتس (۱۳۸۶). تاریخ و تاریخ‌نگاری در اسلام، ترجمه اسدالله آزاد، مشهد: آستان قدس رضوی.
- ۱۴- شمیسا، سیروس (۱۳۷۸). سبک‌شناسی نثر، تهران: میترا، چاپ دوم.
- ۱۵- قاسم‌زاده، سیدعلی (۱۳۹۰). «تحلیل بینامتنی مختصات ادبی نثر تاریخ جهانگشای جوینی و تاریخ وصاف»، فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی، (بهار ادب)، دوره ۴، شماره ۴، ۹۴ - ۷۷.
- ۱۶- معین، محمد (۱۳۸۲). فرهنگ فارسی، تهران: راه رشد، چاپ هشتم.
- ۱۷- ناجی، محمدرضا و دیگران (۱۳۸۹). تاریخ و تاریخ‌نگاری، تهران: کتاب مرجع.